

«ФАЛЬШИВІ ДРУЗИ ПЕРЕКЛАДАЧА» ЯК ПРОБЛЕМА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Тарас КИЯК (Київ, Україна)

Багато європейських мов, і не лише європейських, мають значну низку запозичень, які є результатом міжнародних контактів з іншими політичними, культурними та економічними ареалами. Це спричинило появу мовних анклавів зі спільними наднаціональними елементами.

The article studies the issue of lexical parallelisms in the process of translation and investigates the way of translation of "false friends of interpreters" as a problem of intercultural communication. It deals with a significant number of borrowings in European languages which result from international contacts with other political, cultural, and economic environments and lead to the creation of linguistic enclaves with mutual supranational elements.

Як відомо, під мовними паралелями розуміють присутність спільних елементів (зокрема, лексичних) у двох не обов'язково споріднених мовах. Такі мовні паралелі можуть бути випадковими та закономірними. Випадкові лексичні паралелі можуть бути викликані випадковим співзвуччям слів з двох не обов'язково споріднених мов типу англ. та перс. bad або лат. habere та нім. haben (хоча слова з обох мов збігаються у значенні, етимологія в них різна); або англ. tip та укр. тип (випадкова співзвучність при повній відсутності спільності у значенні). Закономірні лексичні паралелі спричинені свідомим запозиченням лексичних елементів однією мовою з іншої.

Лексичні паралелі можуть бути спричинені й ознаками територіальної спільності, коли в межах певного ареалу (територіального, релігійного, культурно-історичного тощо) існує більш менш спільний лексичний фонд.

Браун стверджував, що у європейських мовах присутній так званий пан-європейський елемент, що полягає в наявності у більшості європейських мов спільних лексичних елементів. Багато європейських мов, і не лише європейських, мають значну низку запозичень, які є результатом міжнародних контактів з іншими політичними, культурними та економічними ареалами. Це спричинило появу мовних анклавів зі спільними наднаціональними елементами. До цієї спільності Браун відносить такі ознаки спільного лексичного фонду: а) спорідненість індоєвропейських мов, що відбивається на зовнішній схожості багатьох лексичних елементів у різних європейських мовах; б) взаємні запозичення або запозичення з трьох мов; в) спільні запозичення з неєвропейських мов; г) мовні угоди наднаціональних установ(церква, офіційні організації); г) мовна стандартизація у міжнародних мовах науки і техніки; д) обмін інформацією через міжнародні агенції новин. У свою чергу, ідентичну лексику(мовні паралелі)можна розділити на три категорії залежно від сфер ужитку:

Загальноживані слова (типу банан, телефон) 2. Так звані утилітарні слова (за визначенням Пфєффера) які можна розцінити як основні лексеми важливих концептуальних та спеціалізованих галузей; ці слова статистично не є дуже важливими, але вони необхідні для позначення того чи іншого поняття в різних суміжних галузях(такі слова, як фїорд, сервіс /у тенісі/ тощо) LSP, в свою чергу, підрозділяється на три підкатегорії наукова мова, професійні діалекти та мова торгівлі (споживчої сфери) [7: 158–161].

Мовні паралелі можуть виникати на рівні науково-технічної термінології у зв'язку з тим, що при створенні нових термінів досить часто запозичується елемент іншомовного походження. Е.Ф.Скороходько визначив чотири види відповідностей лексичних паралелей у національних терміносистемах: 1. Іноземний термін та термін рідної мови є абсолютними еквівалентами (англ. airplane – укр. аероплан; англ. biology – укр. біологія). 2. Термін рідної мови є відносним еквівалентом іноземного (англ. bulldozer – бульдозер з неповоротним відвалом). 3. Термін рідної мови є частковим еквівалентом іноземного. 4. Термін рідної мови є частковим відносним еквівалентом (терміни двох мов висловлюють поняття, які пересікаються) [6: 82].

Ідеальні інтернаціональні форми мають абсолютно тотожні значення в різних мовах. Такі форми можуть бути зрозумілі безпосередньо особам, що не володіють іноземними мовами. Проте на практиці такі ідеальні форми інтернаціоналізмів зустрічаються вкрай рідко. При прямому запозиченні будь-якого терміноелемента носії різних мов–реципієнтів

звертають увагу на різні семантичні ознаки форми, яку вони засвоюють. Це призводить до семантичної невідповідності в різних мовах однакових лексичних одиниць. Лексичні паралелі можуть мати абсолютно однакову внутрішню форму лише при прямому запозиченні терміна з тієї мови, для якої ця лексична одиниця теж є словом іншомовного походження, запозиченим з третьої мови. В усіх інших випадках семантична невідповідність у більшій чи меншій мірі обов'язково має прояв.

Виникають так звані «фальшиві (хибні) друзі перекладача» («ложные друзья переводчика», misleading word). Особливу небезпеку вони становлять при технічному перекладі, вводячи перекладача чи просто читача в оману помилковими асоціаціями з певними термінами рідної мови, схожими за зовнішнім виглядом, але відмінними за змістом. Специфічну групу становлять «фальшиві друзі перекладача» у споріднених мовах: укр. гора – болг. гора (ліс); укр. неділя рос. неделя; англ. also (також) – нім. also (отже); англ. gift (подарунок, дар) – нім. Gift (отрута); ісп. ромо (флакони) – рум. rom (дерево).

До прямих запозичень такі «фальшиві друзі перекладача» ніякого відношення не мають. Вони можуть бути спричинені різними напрямками семантичного розвитку в різних споріднених мовах однієї й тієї ж лексичної одиниці, наприклад, шляхом переосмислення. Інша річ – «фальшиві друзі перекладача», які виникають саме при прямому запозиченні іншомовних елементів. Особливо небезпечно це тоді, коли вони зустрічаються в науковій термінології. Наявність різного роду семантичних невідповідностей можна пояснити тим, що міжнародний термін, засвоєний носіями тієї чи іншої мови, потрапляє під вплив національної культури, додаючи до вихідної сукупності значень нові значення. А це, у свою чергу, означає, що дуже часто такі запозичення ведуть до розбіжностей у значеннях одного й того ж елемента в різних мовах, бо, за словами Ю.С.Маслова, після запозичення іншомовні елементи набувають нового, вже не інтернаціонального значення, а інколи навіть втрачають спільне значення [5: 208]. Причина виникнення семантичних розбіжностей у лексичних паралелях криється ще й у тому, що при запозиченні одного й того ж терміна різними мовами враховуються, як правило, різні семантичні відтінки. Бо будь-яка мова розвивається у своїх власних специфічних умовах, запозичуючи певну кількість інтернаціональних терміноелементів для задоволення певних потреб у номінації того чи іншого поняття. Тому не може здаватися дивним той факт, що будь-який інтернаціональний елемент (переважно греко-латинського походження), який у мові-джерелі вже має кілька значень, тією чи іншою мовою запозичується далеко не в усіх значеннях, а лише у певних, які при порівнянні можуть або збігатися частково, або зовсім не збігатися. Схожість форм при розбіжностях у значенні не може давати підстав називати такі лексичні паралелі справжніми інтернаціоналізмами.

Е.Ф.Скороходько визначив основні причини виникнення «фальшивих друзів перекладача». Такими причинами випадкової схожості зовнішньої форми (при різній внутрішній формі) можуть бути: 1) використання однакових слів у різних мовах при утворенні термінів шляхом переносу назви; 2) асоціації первинного значення зі схожими ознаками різних об'єктів термінування; 3) надання переваги в різних мовах різним сторонам змістової структури міжнародних термінів. Труднощі для перекладу таких термінів полягають у тому, що перекладач, знаючи про наявність подібного лексичного елемента в рідній мові, помилково вважає його змістовим еквівалентом іноземного терміна, особливо якщо ці терміни мають щось спільне у значенні. Е.Ф.Скороходько називав часткові інтернаціоналізми відносними еквівалентами, розуміючи під ними терміни, що висловлюють поняття, родово відносно поняття, що висловлюється перекладеним терміном. «Фальшиві друзі перекладача» з числа міжнародних термінів Е.Ф.Скороходько розділив на групи залежно від їхнього походження: 1. Терміни, що набули у різних мовах різного значення через зміни значення при запозиченні (напр., boiler). 2. Терміни – «фальшиві друзі перекладача», що змінили значення значно пізніше, вже у мові-реципієнті, бо будь-який запозичений іншомовний термін з часом не сприймається як чужий елемент і в подальшому підпорядковується всім законам розвитку лексики даної мови, змінюючи значення подібно до корінних слів, і, таким чином, порушується змістова відповідність між даною парою термінів. 3. «Фальшиві друзі перекладача», що виникли через те, що те чи інше слово зазнало

змін значення у мові-продуценті, в той час як у мові-реципієнті дане слово зберегло попереднє значення [6: 62 – 81].

Інколи при запозиченні термін набуває вужчого значення, інколи – навпаки, ширшого. Інколи значення переноситься на інший об'єкт за певними суміжними ознаками. Серед причин виникнення «фальшивих друзів перекладача» Д.С.Лотте визначив такі: 1. Надання слову технічної визначеності, повної чи тільки у поєднанні з іншими елементами. 2. Звуження значення, тобто перенесення терміна з родового поняття на видове. 3. Розширення значення. 4. Зміщення значення (за аналогією). 5. Перенос терміна за зовнішньою аналогією.

Р.А.Будагов, у свою чергу, пропонував класифікувати різні види семантичної невідповідності за такими категоріями: 1. В одній мові слово має загальніше (менш спеціальне) значення, ніж в іншій (фр. *idiome*, ісп. *idioma*, укр. ідіома). 2. Родове значення в одній мові, видове – в іншій (ісп. *vianda* – їжа, фр. *viande* – м'ясо; нім. *Tier* – звір, англ. *deer* – олень). 3. Однозначність в одній мові – багатозначність в іншій (англ. *gallant* – укр. галантний). 4. Міжмовна стилістична нееквівалентність слів та словосполучень (укр. гуманність, англ. *humanity*, ісп. *humanidad*, фр. *humanite*). 5. Неархаїзм в одній мові – архаїзм в іншій (укр. авто – рос. авто; англ. *airplane* – рос. аэроплан), б. Лексично вільне в одній мові – невольне в іншій (укр. ідея – англ. *idea*) 7. Термін в одній мові – нетермін в іншій (рос. резина – англ. *resin*; укр. пенальті – англ. *penalty*). 8. Слово в одній мові – словосполучення в іншій (укр. метрдотель – фр. *maitre d'hotel*; укр. шедевр – фр. *chef d'oeuvre*) [2: 142–145].

Зміна значення частіше за все носить еволюційний характер. Такі зміни значення, за словами Д.С.Лотте, бувають кількох видів: 1) Поступова зміна значення терміна відповідно до поступової зміни самого значення. 2) Різка (стрибкова) зміна значення терміна у певний період, зумовлена різкою зміною поняття, генетично пов'язаного в тій чи іншій мірі зі старим 3) Поява в терміна нових значень шляхом його переносу на інше поняття, за аналогією чи системністю. 4) Розрив між значенням слова, що вживається як самостійний термін та як елемент, що входить до складового терміна або терміна словосполучення. Розбіжності між значеннями терміна запозиченого та терміна-прототипа можуть мати місце також у момент запозичення. Найчастіше це буває через свідомий вибір якогось одного значення, або навіть (хоча це зустрічається вкрай рідко) навмисна зміна.

За наявністю або відсутністю хоча б одного, спільного значення «фальшиві друзі перекладача» поділяються на часткові інтернаціоналізми та псевдоінтернаціоналізми. В.В.Акуленко стверджував, що інтернаціоналізм не обов'язково означає ідеально досконалий еквівалент, і навіть частково «фальшиві друзі перекладача» в цілому можуть залишатися інтернаціоналізмами. При цьому «фальшиві друзі перекладача», які в різних мовах мають щось спільне у значенні (різними є лише відтінки цього значення), суттєво відрізняються від псевдоінтернаціоналізмів, тобто міжмовних омонімів, які не мають у змісті нічого спільного та є лише окремим випадком «фальшивих друзів перекладача» [1: 260].

Виходячи з цього, можна дійти висновку, що переважно більшість інтернаціоналізмів є частковими інтернаціоналізмами, а повні інтернаціоналізми – це також окремий випадок часткових інтернаціоналізмів.

Звичайно, ступінь розбіжності між значеннями тих чи інших лексичних паралелей не є однаковим. Тому всі лексичні паралелі, не пов'язані з мовною спорідненістю, можна розділити на дві категорії – інтернаціоналізми та псевдоінтернаціоналізми. Інтернаціоналізми, в свою чергу, теж можна розділити на дві групи – повні та часткові.

Таким чином, з'являються три види лексичних паралелей: 1) повні інтернаціоналізми, тобто слова, що повністю збігаються в усіх значеннях в обох мовах; 2) часткові інтернаціоналізми, тобто слова, значення котрих збігаються лише частково, і 3) псевдоінтернаціоналізми, значення котрих у цих двох мовах не збігаються взагалі.

Псевдоінтернаціоналізми – це також слова, які були утворені з міжнародних морфем та не вийшли за межі конкретної мови-продуцента, тобто не були запозичені іншими мовами типу рос. лифтёр) [3: 63].

Таким чином, «фальшиві друзі перекладача» поєднують у собі як часткові інтернаціоналізми, так і псевдоінтернаціоналізми. Протягом останніх десятиліть все помітнішою стає тенденція зближення значень міжнародних термінів та поступово до подолання семантичних розбіжностей. Звичайно, цей процес буде довготривалим, до того ж,

остаточно позбутися фальшивих друзів перекладача» неможливо, але стосовно побудови та стандартизації нових термінів зробити це цілком реально. Часто це підкріплюється відповідними міжнародними і документами. Так, Міжнародна Організація Стандартів (ISO) Розробила спеціальний документ – International Unification of Concepts and Terms (ISO/R 860-1968/E/). В цьому документі, зокрема, говориться, що для успіху в кооперації, контактах та обміні термінологічною інформацією технічні терміни повинні мати однакове значення в усіх мовах, де вони використовуються [8: 36].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акуленко В.В. Интернациональные элементы в лексике языков. Национальное интернациональное в литературе, фольклоре и языке. – Кишинев: Штлинца, 1971.
2. Будагов Р.А. Человек и его язык. – М.: Издательство МГУ, 1974.
3. Дубичинский В.В. Лексические параллели. – Харьков, 1993.
4. Лоте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. – М: Наука, 1961.
5. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. – М: Высшая школа, 1987.
6. Скороходько Э.Ф. Вопросы перевода английской научно-технической литературы. – К.: Издательство Киевского университета, 1963.
7. Braun P. Internationalisms; identical vocabularies in European languages; Language Adaptation. – Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
8. Drozd L.:Roudny M. Language Planning and Standardization of Terminology in Czecho – Slovakia. International Journal of Sociology of Language. Vol.23 – The Hague– Paris– New Yourk: Moutou Publishers, 1980.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тарас Кияк – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри німецької мови та перекладу Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: термінологія фахових мов, теорія та практика перекладу.

«САДОК ВИШНЕВИЙ КОЛО ХАТИ...» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У НОВОМУ ПЕРЕКЛАДІ ВІРИ РІЧ

Лада КОЛОМІЄЦЬ (Київ, Україна)

У статті зіставляються два англомовні переклади вірша Т. Г. Шевченка «Садок вишневий коло хати...», виконані громадянкою Великої Британії, поетесою і популяризатором української культури Вірою Річ з інтервалом у півстоліття.

The article dwells on the comparative analyses of two translation versions of Taras Shevchenko's poem "Cherry-trees bloom by the house yonder..." done by a citizen of Great Britain and popularizer of Ukrainian culture, Vera Rich almost five decades apart.

Стаття присвячується світлій пам'яті Віри Річ

За відомим ще від формалістів висловом, стиль характеризується не лише тим, що в ньому є, але й тим, чого в ньому нема. Цю тезу важливо пам'ятати при перекладі Шевченкових поезій, таких як «Садок вишневий коло хати...», де художня виразність досягається геніальною ощадливістю, стислістю вислову, розмовною органічністю й плавністю інтонації, що створюється спрощеною синтаксичною побудовою, залишаючи у пресупозиції, ясній недомовленості легко відтворювані з контексту образні картини. Саме ця небагатослівність, випрозорення найосновнішого робить Шевченків стиль навдивовижу легким і природним, і тим самим надзвичайно складним для перекладу. Тож виникає питання: чи можливо з достатньою адекватністю відтворити в перекладі Шевченків видимий мінімалізм у зображальних засобах? Чи, може, ця стильова своєрідність українського поета є унікальним невідтворюваним повною мірою поєднанням національної мови і національного генія?

Згідно з критеріями одного з фундаторів українського перекладознавства, незаслужено забутого О.М. Фінкеля, який свого часу детально дослідив російськомовні переклади Шевченкового «Заповіту», «вартість будь-якого поетичного перекладу визначається: а) ступенем наближення його до повноти змісту, що виявляється у відтворенні лексики, семантики, образності емоційного тону; б) ступенем збереження ритміко-інтонаційних особливостей, що пов'язано з відтворенням багатьох синтаксичних явищ; в) ступенем відтворення звукового оформлення (метр, римування, звукопис)» [1: 411]. За О.М. Фінकेлем, перелічені компоненти поетичного твору, які «становлять єдину систему і скеровані на